

พลวัตเรือนพื้นถิ่นปกาเกอะญอ: การศึกษาสถาปัตยกรรม ผ่านการผลิตสื่อมานุษยวิทยาทัศน

The Dynamic of Paka-Kyaw Karen Vernacular Houses: An Architectural Study Using the Visual Anthropology Method

พิสุทธิลักษณ์ บุญโต

Phisutthilaksana Boonto

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ประยุกต์ใช้วิธีการผลิตสื่อมานุษยวิทยาทัศน (Visual Anthropology) เพื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นปกาเกอะญอ ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2562 และปัจจัยที่เกี่ยวข้องในพื้นที่หมู่บ้านแม่ชะปูเปียง ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบความแตกต่างด้านรูปแบบและพื้นที่ใช้สอยของเรือนพื้นถิ่นจำนวน 7 ลักษณะ ความเปลี่ยนแปลงเกิดจาก 6 ปัจจัย คือ วิถีชีวิตและอาชีพ ศาสนาและความเชื่อ เศรษฐกิจ ทรัพยากรชุมชน สภาพอากาศ และสาธารณสุข ส่วนการคงอยู่เกิดขึ้นจาก 2 ปัจจัย คือ วิถีชีวิตและอาชีพ ศาสนาและความเชื่อ สะท้อนให้เห็นการประนีประนอมกับความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษ วิถีชีวิต และการจัดการทรัพยากรชุมชน ทั้งนี้ ยังเป็นผลสืบเนื่องจากการผสมผสานการจัดการปกครองของรัฐกับโครงสร้างระบบสังคมและวัฒนธรรมเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์

มานุษยวิทยาทัศนเป็นวิธีการที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงเบื้องต้นทางด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นผ่านมุมมองของเจ้าของวัฒนธรรมได้ ผลการประเมินสื่อพบว่า ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการใช้สื่อเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรม ต้องการให้พัฒนาเพิ่มเติมด้วยการขยายขอบเขตของเนื้อหาเพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาของสถานศึกษาและการใช้ประโยชน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนผู้ทรงคุณวุฒิเสนอแนะให้มีการเพิ่มเติมมิติทางภูมิสังคมและวัฒนธรรม ทั้งนี้ มีข้อเสนอแนะจากการวิจัยโดยควรบูรณาการวิธีการศึกษาทางสถาปัตยกรรม เทคโนโลยีและสื่อสารสนเทศ และประวัติศาสตร์ ฯลฯ ร่วมด้วย

คำสำคัญ: ปกาเกอะญอ มานุษยวิทยาทัศน เรือนพื้นถิ่น สถาปัตยกรรม

Abstract

The dynamic of Paka Kyaw Karen vernacular houses from 1957 to 2019 were investigated using the visual anthropology method. The study was conducted in Mae Kha Pu Piang Village, Bo Kaeo Sub-district, Samoeng District, Chiang Mai Province, revealing the different of seven vernacular house styles. Six significant factors were identified as drivers of change: lifestyle and occupation, religion and beliefs, economy, natural resources, climate change, and public health. They are preserved due to two core factors: lifestyle and occupation, and religion and beliefs. It reflects a compromise with beliefs related to ancestors, ways of life and community resource management. Moreover, it is also influenced by the interplay of state governance with the traditional social and cultural structures of ethnic groups.

Visual anthropological research can describe the phenomenon of primary changes in vernacular houses from the perspective of ethnic communities. According to the findings of the media assessment, local communities are interested in adding content for educational and cultural management purposes. Experts additionally recommend including geo-social and cultural aspects to increase public engagement and understanding. Future research should include architectural, technology and information media, and historical approaches.

Keywords: Paka-kyaw karen, Visual anthropology, Vernacular houses, Architecture

บทนำ

“เรือนพื้นถิ่น” ในการศึกษาครั้งนี้หมายถึง อาคารหรือบ้านพักอาศัยซึ่งสร้างด้วยโครงสร้าง วัสดุ และวิธีการก่อสร้างตามแบบท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับบริบททางภูมิศาสตร์ ธรรมชาติแวดล้อม และวัฒนธรรม ซึ่งหมายรวมถึงสถาปัตยกรรมตามแบบสมัยนิยมอันสะท้อนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มคน (Paula & Córias, 2015) จากการสืบค้นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรือนพื้นถิ่นจากคลังข้อมูลงานวิจัยไทย (สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ, 2562) พบการศึกษาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาในประเด็นอัตลักษณ์รูปแบบและการก่อสร้าง ความเชื่อ ภูมิปัญญา ระบบนิเวศ การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลง และการแปลความหมายเชิงประวัติศาสตร์ แสดงให้เห็นว่ามีการศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทดังกล่าวในหลากหลายมิติ สอดคล้องกับการวิเคราะห์สถานภาพผลงานวิชาการด้านการศึกษาเรือนพื้นถิ่น กรณีศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยโดยธนิศ์ เสถียรนาม และนพดล ตั้งสกุล (2559) ซึ่งพบว่า มีการศึกษาข้ามศาสตร์วิจัยร้อยละ 21 ครอบคลุมเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์ นิเวศวิทยา การจัดการท่องเที่ยว ภาษาศาสตร์

งานวิจัยเรือนพื้นถิ่นของชาวปกาเกอญอหรือกะเหรี่ยงสะกอที่ผ่านมามีการใช้ระเบียบวิธีเชิงสถาปัตยกรรมด้วยการรังวัด สำรวจ การบันทึกภาพ และการสัมภาษณ์เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลในด้านลักษณะทางกายภาพ การก่อสร้าง และความเปลี่ยนแปลง เช่น งานของอักรพงศ์ อนุพันธ์พงศ์ (2550) ศึกษาเรือนพื้นถิ่นท่ามกลางบริบทของไร่มุขมเวียนกรณีศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ พบความเปลี่ยนแปลงของเรือน 6 ลักษณะที่สัมพันธ์กับค่านิยมการปลูกเรือนใหม่ ควบคู่กับการอยู่อาศัยและการให้ความสำคัญกับเรือนเดิมโดยเกี่ยวเนื่องกับ

การประกอบพิธีกรรม เช่นเดียวกับมริษฏดา สมใจมาก และเขาวลิต สัยเจริญ (2562) ซึ่งพบว่า พลวัตด้านกายภาพของเรือนพื้นถิ่นในพื้นที่ต้นน้ำแม่แจ่ม อำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ ก่อรูปและปรับเปลี่ยนแปรผันตามวิถีชีวิตและพฤติกรรมกรรมการดำรงชีพจากปัจจัยด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ รวมทั้งพงศ์ชวน อุดหนุนสมบัติ และเทิดศักดิ์ เตชะกิจจกร (2561) ยังได้อธิบายกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการก่อสร้างเรือนพื้นถิ่นแบบดั้งเดิมกับความสัมพันธ์ของทักษะแรงงาน 3 กลุ่ม ในพื้นที่ศึกษาบ้านโป่งลึก-บางกลอย อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี ผลการศึกษาล้วนแสดงให้เห็นถึงการพยายามสร้างความเข้าใจมรดกทางวัฒนธรรมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นเกิดขึ้นจากหลากหลายปัจจัย เช่น ปัจจัยทางเศรษฐกิจทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพและการย้ายถิ่นฐานของผู้คน ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบของเรือน วัสดุก่อสร้าง และพื้นที่ใช้สอย (อาณาจักร หลักชัย และวีระ อินพินิจ, 2560) ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างคู่ขนานกับปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอื่น ๆ เช่นเดียวกับในพื้นที่ “บ้านแม่ชะปูเปียง” 1 ใน 7 ของหอย่อมบ้านแม่ชะปู ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอในพื้นที่ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ที่พบความเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพของสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นอย่างชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเริ่มต้นขึ้นประมาณ พ.ศ. 2287 พบประวัติศาสตร์บอกเล่าและหลักฐานที่เชื่อมโยงกับกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ บ้านละอูป อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหินตั้ง ชุมชนเกิดความเปลี่ยนแปลงสำคัญ 4 ช่วงระยะเวลา ช่วงที่ 1 ก่อน พ.ศ. 2499 กลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานแทนกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะโดยมีผู้นำร่วมกันทุกหอย่อมบ้าน ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2500-2519 ระบบราชการโดยที่ว่าการอำเภอเข้ามามีบทบาทในการสำรวจสำมะโนครัวและจัดทำบัตรประชาชน สร้างหลักฐานเอกสารการเป็นประชากรไทย อิทธิพลของปัจจัยทางด้านสังคมภายนอกเข้ามามีบทบาทเป็นอย่างยิ่ง ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2520-2539 ระบบผู้ใหญ่บ้านมีส่วนสำคัญในการบริหารหมู่บ้านควบคู่ไปกับระบบผู้นำทางจิตวิญญาณที่ยังคงถูกสืบทอดมา และช่วงที่ 4 พ.ศ. 2540-2562 ความเจริญทางด้านสาธารณูปโภคที่เข้ามาอย่างรวดเร็วส่งผลต่อวิถีชีวิตที่สะดวกสบายยิ่งขึ้น (พิสุทธิลักษณ์ บุญโต [บ.ก.], 2562) ก่อให้เกิดการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงเรือนพื้นถิ่นในชุมชน

ในการศึกษาเพื่อความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของชุมชนผ่านสถาปัตยกรรมประเภทเรือนพื้นถิ่นครั้งนี้ ผู้วิจัยพิจารณาข้อเสนอแนะช่องว่างการศึกษาวิจัยการรับรู้และพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยในเรือนพื้นถิ่น (ธนิศร์ เสถียรนาม และนพดล ตั้งสกุล, 2559) ในมิติที่สัมพันธ์กับคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม โดยประยุกต์ใช้วิธีการ “มานุษยวิทยาทัศนภาพ (Visual Anthropology)” ซึ่งเป็นการใช้สื่อทัศนภาพประเภทภาพถ่ายเคลื่อนไหว ในการถ่ายทอดหลักฐานมรดกทางวัฒนธรรมผ่านการเล่าเรื่องโดยเจ้าของวัฒนธรรม บันทึกเหตุการณ์ (Nonfiction) ในสถานการณ์จริงที่ดำเนินไปด้วยการเฝ้ามองและสังเกตการณ์ (Observation Cinema) (ศุภกร ชูทรงเดช และคณะ, 2556) และ Guindi (2015) ซึ่งเห็นว่าแนวคิดนี้ถูกพัฒนาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยเป็นการบันทึกวัฒนธรรมผ่านกล้องถ่ายภาพซึ่งสามารถบันทึกได้ทั้งปรากฏการณ์และภาษา และสามารถนำมาใช้วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้ วิธีการดังกล่าวกลายมาเป็นเครื่องมือหลักของนักมานุษยวิทยาตั้งแต่ทศวรรษ 1990

เป็นต้นมา Schäuble (2018) ยังกล่าวว่าวิธีวิทยาดังกล่าวนำไปสู่การวิเคราะห์ความหมายข้อมูลวาทภาษา พิธีกรรม การแสดง ศิลปะ และวัฒนธรรมทางวัตถุได้ ดังจะเห็นได้ว่าวิธีการดังกล่าวเป็นการบันทึกความรู้เชิง ประจักษ์ การเรียบเรียงและวิเคราะห์จะนำมาสู่การสร้างองค์ความรู้ที่มีหลักฐานรองรับได้อย่างชัดเจน ทั้งยังมี ประโยชน์ต่อการสื่อสารความรู้ได้อย่างกระชับและน่าสนใจในระยะเวลาอันสั้น

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมประเภทเรือนพื้นถิ่นปกากะญอและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง
2. ผลิตและประเมินผลสื่อมานุษยวิทยาทัศนาศาสตร์เพื่อสะท้อนความเปลี่ยนแปลงและคุณค่าของสถาปัตยกรรม ประเภทเรือนพื้นถิ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยดำเนินการโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยวิธีการผลิตสื่อ มานุษยวิทยาทัศนาศาสตร์ (Visual Anthropology) ในการศึกษาและถ่ายทอดผลการศึกษาเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลง ของสถาปัตยกรรมที่มีความสัมพันธ์กับคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม ในลักษณะการบันทึกอย่างเป็นวัตถุวิสัย (Objective Recording) ซึ่งเป็นการกำหนดวัตถุประสงค์หลักของการบันทึกภาพเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับ สถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่น พฤติกรรมของผู้คน และปรากฏการณ์ที่สัมพันธ์กับเรือนของชาวปกากะญอ ภายใต้ กรอบแนวคิดเรื่องคุณค่าและพลวัตวัฒนธรรม

พื้นที่ศึกษา คือ หมู่บ้านแม่ชะปูเปียง ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งปรากฏเรือนพื้นถิ่น ที่มีความหลากหลาย สามารถอธิบายพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา โดยการสุ่ม เลือกกลุ่มตัวอย่างเรือนพื้นถิ่นที่ครอบคลุมความเปลี่ยนแปลงแต่ละรูปแบบ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยเครื่องมือวิจัย แบบสำรวจและแบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นชาวปกากะญอที่มีประสบการณ์ที่การใช้งานพื้นที่และการ สร้างเรือน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการเรียบเรียงสื่อมานุษยวิทยาทัศนาศาสตร์ นำเสนอเพื่อประเมินสื่อโดยเจ้าของวัฒนธรรม และผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และพัฒนาผลผลิตฉบับสมบูรณ์ซึ่งประกอบด้วยรายงานฉบับ สมบูรณ์และสื่อมานุษยวิทยาทัศนาศาสตร์ กระบวนการศึกษานี้ดำเนินการตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ได้รับความ ยินยอมในการบันทึกข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

หมายเหตุ การศึกษาครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรมเชิงปฏิบัติการ “มานุษยวิทยาทัศนาศาสตร์กับล้านนาคดี ศึกษา” ซึ่งเป็นโครงการศึกษาเชิงทดลองปฏิบัติการ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) และภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2562

ผลการวิจัย

1. ลักษณะทางกายภาพของเรือนพื้นถิ่นปกากะญอระหว่าง พ.ศ. 2500-2562

ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเรือนพื้นถิ่นปกากะญอตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา สามารถจำแนก ออกเป็น 7 รูปแบบ มีความแตกต่างกันทางด้านโครงสร้างและพื้นที่ใช้สอย ปัจจุบันมีค่านิยมในการสร้างเรือน

มากกว่า 1 หลัง โดยสร้างเรือนหลังใหม่เชื่อมต่อหรืออยู่ในบริเวณเดียวกับเรือนหลังเดิม ปัจจุบันเรือนรูปแบบที่ 1 ไม่ปรากฏในชุมชนแล้ว (รายละเอียดดู ตาราง 1) สรุปการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้ดังนี้

1.1 การปรับเปลี่ยนรูปแบบ

โครงสร้าง เดิมนิยมสร้างเรือน 2 ชั้น คือ มีพื้นที่ใต้ถุนสูงเพื่อใช้เลี้ยงสัตว์สำหรับการเกษตรและการทำพิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ และชั้นบนสำหรับที่พักอาศัย **ปรับเปลี่ยน**สู่การสร้างเรือนให้เป็นเฉพาะที่พักอาศัย โดยแยกพื้นที่อื่น ๆ ที่ยังสำคัญออกจากตัวเรือน ทั้งนี้ พื้นที่ใต้ถุนเรือนยังมีความสำคัญสำหรับบางหลังที่ยังนับถือผีบรรพบุรุษและศาสนาพุทธในฐานะพื้นที่เลี้ยงสัตว์ที่ใช้ในพิธีกรรม เช่น ไก่เฝ้า (ไก่พ่อพันธุ์หรือแม่พันธุ์) หมูเฝ้า (หมูพ่อพันธุ์หรือแม่พันธุ์) โดยจะเลี้ยงเป็นอย่างดีและฆ่าเมื่อมีงานสำคัญเท่านั้น

วัสดุที่ใช้สร้างเรือน วัสดุพื้นและผนังเดิมใช้ 'ไม้ไผ่' **ปรับเปลี่ยน**เป็นวัสดุที่มีความคงทนแข็งแรง คือ ไม้สนและไม้เนื้อแข็งอื่น ๆ รวมถึงปูน โดยเริ่มเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับความเชื่อเรื่องการรื้อถอนเรือนของผู้อาวุโสที่เสียชีวิตลงที่ลดน้อยลง ส่วนหลังคาเดิมใช้ 'หญ้าคา' **ปรับเปลี่ยน**เป็นสังกะสีและกระเบื้องเพื่อความคงทนที่มากขึ้น

1.2 การปรับเปลี่ยนพื้นที่ใช้สอย

สัดส่วนภายในเรือน เดิมนิยมรูปแบบที่ 1-4 ไม่มีการแบ่งสัดส่วนภายในอาคาร จัดวางเครื่องครัวบริเวณกลางเรือนใกล้กับเตาไฟ และจัดวางข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ แต่ละฝั่งของผนัง มีการ**ปรับเปลี่ยน**การจัดแบ่งสัดส่วนให้ชัดเจน โดยเฉพาะส่วนห้องนอนที่มีการกั้นผนังห้องเพื่อความเป็นส่วนตัว

เตาไฟ เป็นพื้นที่ที่เดิมมีอยู่ทุกหลังคาเรือน โดยไม่ได้มีความสำคัญแต่เพียงเพื่อการประกอบอาหารและการให้ความอบอุ่นเพียงเท่านั้น ยังมีเป็นพื้นที่พิธีกรรม **ปรับเปลี่ยน**ไปตามการนับถือศาสนาพุทธ โดยมีเพียงส่วนน้อยที่ยังคงทำพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษทำให้อย่างคงรักษาพื้นที่เตาไฟไว้ ส่วนมากนับถือศาสนาพุทธควบคู่ความเชื่อดั้งเดิมและบางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ จึงไม่นิยมสร้างเตาไฟภายในเรือน เนื่องจากไม่มีความจำเป็นในการประกอบพิธีกรรม อีกทั้ง เรือนรูปแบบใหม่สร้างด้วยวัสดุที่ทนทานต่อสภาพแวดล้อม สามารถควบคุมให้อุณหภูมิภายในให้เหมาะสมมากขึ้นโดยไม่ต้องจุดเตาไฟในช่วงเวลากลางวัน และการไม่สร้างเตาไฟในเรือนยังไม่ก่อให้เกิดคราบเขม่าควันไฟติดข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ อีกด้วย

ห้องน้ำ เป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่หลัง พ.ศ. 2530 ส่วนมากไม่ได้ใช้เพื่อการอาบน้ำ เป็นเพียงห้องส้วมเท่านั้น ชาวบ้านยังคงมีวิถีชีวิตที่ใช้แหล่งน้ำธรรมชาติในหมู่บ้านเพื่อการอาบน้ำ โดยนิยมสร้างแยกจากตัวเรือนที่เป็นไม้ มีเพียงเรือนที่สร้างด้วยปูนรูปแบบที่ 6-7 เท่านั้นที่สร้างห้องน้ำไว้ในเรือน

อย่างไรก็ดี ลักษณะเรือนทั้ง 7 รูปแบบมีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยปรากฏเรือนรูปแบบที่ 2-7 กระจายในชุมชน แม้ว่าการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะมีข้อจำกัดซึ่งทำให้ไม่สามารถจำแนกระยะเวลาเริ่มต้นของการสร้างเรือนแต่ละรูปแบบได้อย่างแน่ชัด แต่สามารถอธิบายการคลี่คลายของความเปลี่ยนแปลงหลักได้ดังนี้ ความเปลี่ยนแปลงหลักของเรือนรูปแบบที่ 2 เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนวัสดุหลังคาจากหญ้าคาเป็นสังกะสีและกระเบื้องซึ่งมีความคงทนมากกว่า แบบที่ 3 เปลี่ยนแปลงวัสดุในการสร้างเรือนจากไม้ไผ่เป็นการผสมผสานร่วมกับไม้สนซึ่งมีความคงทนมากกว่า แบบที่ 4 เปลี่ยนแปลงโครงสร้างโดยนิยมสร้างเรือนหลังใหม่เชื่อมต่อกับเรือนหลังเก่าเพื่อรองรับครอบครัวขยาย แบบที่ 5 พบความเปลี่ยนแปลงมากที่สุดจากการยกเลิกการสร้างใต้ถุนและการวางเตาไฟในเรือน เพิ่มพื้นที่พักอาศัยทั้ง 2 ชั้น แบ่งสัดส่วนพื้นที่ใช้สอยและสร้างห้องน้ำในเรือน เพื่อความสะดวกสบายและ

เปลี่ยนแปลงตามความเชื่อเรื่องการไม่นับถือผี แบบที่ 6 เปลี่ยนแปลงวัสดุสร้างเรือนจากไม้เป็นปูนเพื่อความคงทนถาวร และท้ายที่สุด แบบที่ 7 เปลี่ยนแปลงโครงสร้างอีกครั้งสู่การสร้างเรือนชั้นเดียวด้วยปูนทั้งหลัง ผสมผสานการวางตำแหน่งเตาไฟและห้องน้ำ ทั้งภายในและภายนอกเรือน

ตาราง 1 ความเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเรือนพื้นถิ่นปกากะญอ

		1	2	3	4	5	6	7	ปัจจัยหลัก	
รูปแบบที่		ไม่ปรากฏ ในปัจจุบัน							คงอยู่	เปลี่ยนแปลง
โครงสร้าง		2 ชั้น	2 ชั้น	2 ชั้น	2 ชั้น มี ทางเดิน เชื่อมเรือน ใหม่และ เรือนเก่า	2 ชั้น	2 ชั้น	1 ชั้น	1	1, 3
รูปแบบ	ได้ถุนเรือน	มี	มี	มี	มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	1, 2	1
	ชั้นที่พักอาศัย	1	1	1	1	2	2	1		1, 3
	วัสดุผนังและพื้นเรือน	ไม้ไผ่	ไม้ไผ่	ไม้ไผ่ ไม้สน	ไม้ไผ่ ไม้สน	ไม้สน ไม้เต็ง ไม้รัง	ล้าง-ปูนบน-ไม้เนื้อแข็ง	ปูน	2	1, 3, 4
	วัสดุหลังคา	หญ้าคา	สังกะสี กระเบื้อง	สังกะสี กระเบื้อง	กระเบื้อง	กระเบื้อง	กระเบื้อง	กระเบื้อง	2	1, 3
พื้นที่ใช้สอย	สัดส่วนในเรือน	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	แบ่งเป็นห้อง	แบ่งเป็นห้อง	แบ่งเป็นห้อง		1
	เตาไฟ	มี ภายในเรือน	มี ภายในเรือน	มี ภายในเรือน	มีเฉพาะในเรือนหลังเก่า	ไม่มี	ไม่มี	มีทั้งมีและไม่มี	2	1, 2, 5
	ห้องน้ำ	ภายนอกเรือน	ภายนอกเรือน	ภายนอกเรือน	ภายนอกเรือน	ภายในเรือน	ภายในเรือน	ภายในและภายนอกเรือน		1, 6

หมายเหตุ: 1) หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงหลักของเรือนแต่ละรูปแบบ

2) ปัจจัยที่ 1 คือ วิถีชีวิตและอาชีพ, 2 คือ ศาสนาและความเชื่อ, 3 คือ เศรษฐกิจ, 4 คือ ทรัพยากรชุมชน, 5 คือ สภาพอากาศ และ 6 คือ สาธารณสุข

2. ปัจจัยสำคัญและคุณค่าของสถาปัตยกรรมประเภทเรือนพื้นถิ่น

จากตาราง 1 การวิเคราะห์การคลี่คลายความเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมประเภทเรือน แสดงให้เห็นว่ามีเพียงปัจจัยที่ 1 วิถีชีวิตและอาชีพ และปัจจัยที่ 2 ศาสนาและความเชื่อ ที่ส่งผลต่อการรักษารูปแบบและพื้นที่ใช้สอยของเรือนเท่านั้น โดยปัจจัยอื่น ๆ ล้วนส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น อันประกอบด้วย ปัจจัยที่ 3 เศรษฐกิจ ปัจจัยที่ 4 ทรัพยากรชุมชน ปัจจัยที่ 5 สภาพอากาศ และปัจจัยที่ 6 สาธารณสุข

วิถีชีวิตและอาชีพ ส่งผลต่อการคงอยู่ของโครงสร้างและพื้นที่ใต้ถุนเรือน และส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในทุกองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมประเภทเรือน

วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปโดยสัมพันธ์กับการให้ความสำคัญกับระบบการศึกษา สถานศึกษา ในหอย่อมบ้านแม่ชะปุยมีเพียงศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสำหรับเด็กวัยก่อนประถมศึกษา ส่วนโรงเรียนระดับ ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นมีเพียงแห่งเดียวในหมู่บ้าน คือ โรงเรียนบ้านแม่ชะปุย ชาวบ้านนิยมส่งบุตรหลานมาเรียนในโรงเรียนแห่งนี้ และส่งเสริมให้เรียนต่อภายนอกชุมชนจนถึงระดับปริญญาตรี หลังสำเร็จการศึกษา ส่วนมากนิยมทำงานภายนอกชุมชน เช่น ในตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ รวมทั้งพื้นที่อื่น ๆ และส่งเงินกลับมายังบ้าน ทำให้วิถีชีวิตเดิมของชาวบ้านที่พึ่งพาธรรมชาติตามฤดูกาลเริ่มเปลี่ยนไป มีการทำการเกษตรที่ลดลง มีชีวิตที่สะดวกสบายมากขึ้นจากฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น คงเหลือเพียงการปลูกข้าวเป็นหลัก ที่ยังคงใช้สัตว์สำหรับการเกษตรทั้งควายและวัว ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อพื้นที่ใช้สอยของเรือน สำหรับเลี้ยงสัตว์ จากการเลี้ยงบริเวณใต้ถุนซึ่งมีขนาดสูง เปลี่ยนเป็นการเลี้ยงแยกไว้บริเวณทุ่งนาของตนเอง จึงได้ปรับเปลี่ยนใต้ถุนเรือนให้เตี้ยลง ใช้เลี้ยงเฉพาะหมูและไก่ โดยบางหลังแยกสัดส่วนออกไปอย่างชัดเจนจากพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ใต้ถุนยังมีความสำคัญสำหรับการทอดผ้าในช่วงฤดูกาลพักจากการทำการเกษตร ส่วนบางหลังที่ไม่สร้างได้ถุนแล้ว นิยมทอดผ้าบริเวณโถงชั้น 2 หรือโถงหน้าบ้าน

ศาสนาและความเชื่อ ส่งผลต่อการคงอยู่ของพื้นที่ใต้ถุนเรือน วัสดุในการสร้างเรือน และเตาไฟ และส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของเตาไฟ

ผู้วิจัยพบข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการรื้อถอนเรือน ซึ่งชาวปกาเกอญอในอดีตนิยมรื้อถอนเรือนเมื่อมีผู้อาวุโสฝ่ายหญิงเสียชีวิตลง และจะไม่นำไม้จากเรือนหลังนั้นมาสร้างซ้ำอีก การสร้างเรือนขึ้นใหม่จากการรื้อหลังเดิมลงนั้น มีข้อห้ามการสร้างทับบริเวณหลุมเสาเดิม โดยจะต้องสร้างในพื้นที่อื่น หรือห่างออกไปจากจุดเดิมประมาณ 1 คอก ความเชื่อเรื่องการรื้อถอนเรือนนี้สัมพันธ์กับลักษณะการสร้างเรือนในอดีตที่มีความไม่คงทนถาวรนัก เนื่องด้วยจะต้องรื้อถอนหลังจากผู้อาวุโสฝ่ายหญิงเสียชีวิตลง โดยยังสะท้อนให้เห็นโครงสร้างสังคมปกาเกอญอซึ่งนับญาติข้างแม่หรือฝ่ายหญิงเป็นใหญ่ โดยยังคงสืบทอดเรื่อยมา ดังที่ได้กล่าวไปตอนต้นว่า ชาวบ้านนิยมสร้างเรือนอย่างน้อย 2 หลังโดยหลังแรกจะต้องเป็นหลังที่ยังคงรูปแบบการมีเตาไฟไว้ในเรือน การสร้างเรือนในลักษณะนี้สัมพันธ์โดยตรงกับการรื้อถอนเรือนเมื่อมีผู้เสียชีวิตลง โดยปกติ ชาวบ้านที่นิยมอยู่เรือนที่มีเตาไฟอยู่ภายใน คือ กลุ่มผู้อาวุโส ซึ่งคุ้นชินกับลักษณะเรือนรูปแบบเดิม เรือนในรูปแบบใหม่ซึ่งไม่มีเตาไฟในเรือนนั้น นิยมใช้เป็นที่พักอาศัยของกลุ่มวัยกลางคน วัยรุ่น และเด็ก หรือบางหลังใช้สำหรับการอยู่อาศัยของลูกที่แต่งงานและแยกครอบครัวออกไป ดังนั้น การอยู่เรือนหลังเดิมของผู้อาวุโสซึ่งสร้างด้วยโครงสร้างและวัสดุอย่างง่ายจึงสะดวกต่อการรื้อถอนตามมโนทัศน์ดังกล่าว

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความเชื่อต่อผีบรรพบุรุษซึ่งสัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เตาไฟ” เป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษและการทำพิธีในโอกาสต่าง ๆ เช่น พิธีมัดมือ ชาวบ้านที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธบางส่วนเริ่มให้ความสำคัญกับเตาไฟที่น้อยลง บางหลังที่ยังคงนับถือผีบรรพบุรุษร่วมกับการนับถือศาสนาพุทธ โดยเฉพาะผู้อาวุโส ยังคงนิยมอยู่อาศัยในเรือนที่มีเตาไฟภายใน หรือหากมีเรือนมากกว่า 1 หลัง นิยมสร้างไว้ในเรือนหลังเก่า และจัดให้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับผู้อาวุโส นอกจากนี้

ปัจจุบันชาวบ้านยังนิยมประกอบอาหารด้วยการก่อไฟ บางหลังที่มีความเชื่อที่เปลี่ยนไป นิยมสร้างเตาไฟไว้บริเวณชั้นล่างของเรือน และมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เปลี่ยนไปใช้เตาแก๊ส

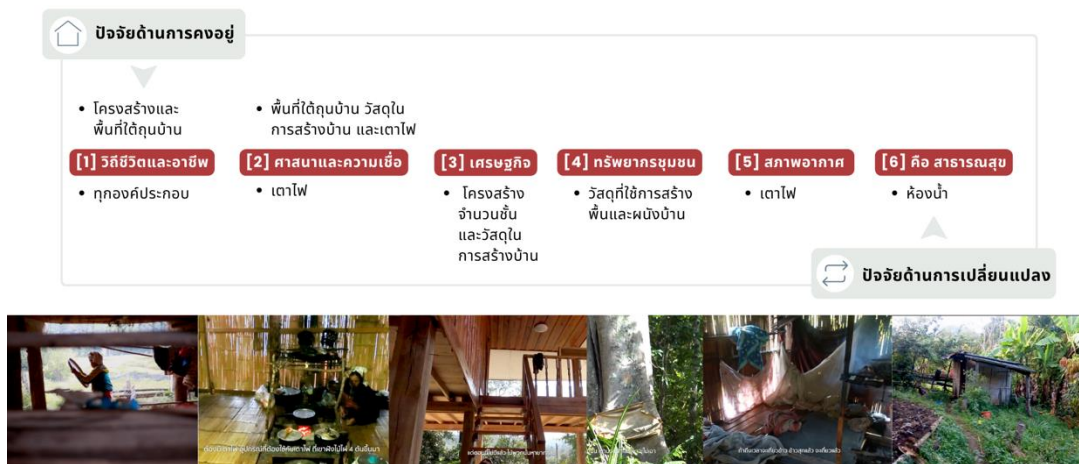
เศรษฐกิจ ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงโดยตรงต่อรูปแบบของเรือนทั้งโครงสร้าง จำนวนชั้น และวัสดุ สตรอว์เบอร์รีเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของบ้านแม่ชะปุยเปียงตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา สร้างรายได้ที่เป็นเงินเก็บให้กับชาวบ้านปีละไม่ต่ำกว่า 5 แสนบาท สถานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นทำให้สามารถนำเงินมาปรับปรุงเรือนให้มีความคงทน ทั้งนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับหอย่อมบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง พบว่า บ้านแม่ชะปุยเปียงเป็นหอย่อมบ้านที่อยู่ใจกลางที่สุดของหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่ริเริ่มการปลูกสตรอว์เบอร์รีและได้รับผลผลิตมากที่สุด ทำให้พื้นที่นี้เกิดความเปลี่ยนแปลงชัดเจนที่สุด

ทรัพยากรชุมชน ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงโดยตรงต่อวัสดุที่ใช้การสร้างพื้นและผนัง การใช้ทรัพยากร “ไม้” จากป่าชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ป่าใช้สอยนั้น ในอดีตชาวบ้านสามารถใช้ได้โดยมีเพียงเงื่อนไขของการรักษาทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน แต่ปัจจุบัน มีการเข้ามาควบคุมของหน่วยงานราชการ รวมทั้งมีความเชื่อเรื่องการบวป่าเพื่อแบ่งเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การตัดไม้สำหรับการสร้างเรือนนั้น ยังสามารถใช้ได้เช่นเดียวกับอดีต แต่ต้องแจ้งเจ้าหน้าที่เพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้เพื่อการค้า อีกทั้ง การนำไม้จากป่ามาใช้ในอดีตใช้เพียงแรงงานคนและสัตว์โดยเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงาน ไม่ต้องใช้เงินจ้างดังเช่นปัจจุบัน ทำให้หลายครัวเรือนเปลี่ยนไปใช้วัสดุอื่นทดแทนซึ่งมีค่าใช้จ่ายเหมือนกันและมีความคงทนมากกว่า

สภาพอากาศ ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของเตาไฟ ปัจจุบันอากาศในช่วงฤดูหนาวมีอุณหภูมิที่สูงขึ้น การนอนในช่วงกลางคืนใกล้กับเตาไฟเพื่อให้ร่างกายอบอุ่นจึงมีความสำคัญลดน้อยลง อีกทั้งมีหน่วยงานบริจาคผ้าห่มกันหนาวจำนวนมากจึงสามารถสร้างอบอุ่นได้

สาธารณสุข ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของห้องน้ำ การสร้าง “ห้องน้ำ” บริเวณใกล้กับเรือน เริ่มต้นขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 ที่ผ่านมา ตามนโยบายการส่งเสริมสาธารณสุขจากภายนอกหมู่บ้าน จากเดิมที่ชาวบ้านไม่สร้างห้องน้ำ เริ่มสร้างห้องส้วมแยกออกมาบริเวณข้างเรือน ส่วนห้องสำหรับอาบน้ำนั้นไม่มีการสร้างไว้ เนื่องจากชาวบ้านนิยมอาบน้ำและซักผ้าบริเวณแหล่งน้ำของหมู่บ้าน ความเปลี่ยนแปลงสำคัญของเรือนในรูปแบบใหม่ คือ ชาวบ้านนิยมสร้างห้องน้ำที่เป็นทั้งห้องส้วมและห้องอาบน้ำภายในเรือน โดยเฉพาะในหลังที่สร้างด้วยปูน โดยนิยมสร้างไว้บริเวณชั้น 1 ของเรือน อย่างไรก็ตาม ยังคงมีปัญหาเรื่องน้ำที่มีปริมาณน้อยไม่เพียงพอต่อการใช้งาน การสร้างห้องอาบน้ำภายในเรือนหรือบริเวณข้างเรือนจึงไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่บ้าน

ผลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการรักษาเพื่อการคงอยู่เกิดจากประนีประนอมกับความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษและวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของการปกครองและการจัดการตามระบบของรัฐก็นำมาสู่การปรับตัว เลือกรับ ปรับเปลี่ยน และผสมผสานระบบสังคมและวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชนเข้ากับวิถีเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยเช่นกัน

ภาพ 1 สรุปปัจจัยที่ก่อให้เกิดการคงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของเรือนพื้นถิ่นปกาเกอะญอ

ทั้งนี้ เมื่อวิเคราะห์คุณค่าของเรือนพื้นถิ่นจากข้อค้นพบดังกล่าว สามารถสรุปได้ใน 4 มิติ ดังนี้

หลักฐานพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมทั้ง 7 รูปแบบสะท้อนให้เห็น 1) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ (Historical Value) เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากปัจจัยภายในและภายนอก ช่วงที่ 1 ก่อน พ.ศ. 2499 ชาวปกาเกอะญอเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ด้วยการสร้างเรือนในรูปแบบดั้งเดิมสัมพันธ์กับวิถีที่พึ่งธรรมชาติด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่นและความเชื่อดั้งเดิม ถัดมาช่วงที่ 2-3 พ.ศ. 2500-2539 ปัจจัยภายนอกด้านการปกครองเข้ามามีบทบาทเป็นอย่างยิ่ง มีระเบียบการควบคุมการใช้ไม้จากป่าใช้สอยชุมชน อีกทั้งศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ก่อให้เกิดความปรับตัวด้านการสร้างที่อยู่อาศัย โดยใช้วัสดุท้องถิ่นที่มีอายุการใช้งานที่ยาวนานขึ้นและลดทอนพื้นที่ใช้สอยที่มีความจำเป็นน้อยลง ท้ายที่สุด ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านสาธารณูปโภคและเทคโนโลยี ส่งผลให้เกิดการปรับตัวด้านสุขอนามัย มีการสร้างห้องน้ำในเขตที่พักอาศัย อีกทั้ง ส่งผลต่ออาชีพ นำมาสู่เศรษฐกิจที่ดีขึ้น สามารถปรับปรุงเรือนพื้นถิ่นโดยใช้วัสดุสมัยใหม่เพื่อความคงทนถาวร **2) คุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรมและสุนทรียศาสตร์ (Architectural and Aesthetic Value)** ปรากฏในเอกลักษณ์ของโครงสร้างเรือนพื้นถิ่นปกาเกอะญอผ่านการสร้างสรรค์ด้วยเทคนิควิธีท้องถิ่นโดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น คือ ไม้ไผ่ ไม้สน และไม้เนื้อแข็งอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นผ่านวิถีคิดที่แยบยลในการจัดการพื้นที่ใช้สอยอันจำกัดภายในอาคารให้เป็นทั้งพื้นที่ที่พักอาศัย ทำอาหาร และประกอบพิธีกรรมในบริเวณเดียวกัน รวมทั้งจัดการพื้นที่ภายนอกอาคารให้สอดคล้องกับกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ได้จนเรือนเป็นอาชีพอและเพื่อพิธีกรรม การทำงานหัตถกรรมเช่นการทอผ้าด้วยกี่เอว เป็นต้น กระบวนการแลกเปลี่ยนแรงงานในการก่อสร้างเรือนพื้นถิ่นซึ่งยังคงมีการสืบทอดมาจวบจนปัจจุบันสะท้อน **3) คุณค่าทางสังคม (Social Value)** ซึ่งแสดงให้เห็นระบบการสร้างร่วมมืออันเป็นกลไกในการสืบทอดภูมิปัญญาทางด้านสถาปัตยกรรมของชุมชน ควบคู่ไปกับการสร้างกฎระเบียบการควบคุมการใช้ไม้จากป่าชุมชนเพื่อร่วมกันรักษาทรัพยากร ค่านิยมการอนุรักษ์เรือนหลังเดิมของบรรพบุรุษและสร้างเรือนหลังใหม่ที่ทำให้มีสภาวะอยู่สบายเคียงข้างเรือนเดิม และ **4) คุณค่าทางจิตใจ (Spiritual Value)** ต่อชาวปกาเกอะญอที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษ เปลี่ยนแปลงวิถีคิดเรื่อง

การรื้อถอนเรือนเก่าเป็นการปรับปรุงและสร้างใหม่ให้คงทน อีกทั้งบางหลังยังได้รับการสืบทอดการใช้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณสำหรับการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีบรรพบุรุษอีกด้วย

3. ผลผลิตสื่อมานุษยวิทยาทศนา

การนำเสนอผลการศึกษา “สื่อมานุษยวิทยาทศนา” ผู้วิจัยเริ่มดำเนินการด้วยการวางเค้าโครงของเนื้อเรื่อง โดยออกแบบเครื่องมือแบบสำรวจและแบบสัมภาษณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล บันทึกภาพเคลื่อนไหว 4 ส่วนหลัก คือ บทสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ลักษณะทางกายภาพของเรือนพื้นถิ่น วิถีชีวิตและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชาวปกากะญอที่เกี่ยวข้อง และบรรยากาศภายในชุมชน โดยใช้บทสัมภาษณ์เป็นส่วนหลักในการกำหนดทิศทางการดำเนินเรื่อง จากนั้น จึงนำมาเรียบเรียงเป็นสื่อสารคดีที่มีความยาว 15 นาที สื่อเริ่มต้นจากการเกริ่นนำด้วยคำกล่าวของผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่แสดงให้เห็นถึงความทรงจำในอดีตที่มีต่อวิถีชีวิตและสภาพสังคมของชาวปกากะญอที่มีพึ่งพาอาศัยระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ถัดมา คือ วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ชุมชน กระบวนการสร้างเรือน วิถีชีวิตของผู้คนที่สัมพันธ์กับเรือน และนำเข้าสู่การเล่าเรื่องความเปลี่ยนแปลงของชุมชนตามลำดับ

ภาพ 2 ตัวอย่างการลำดับเรื่องราวที่ปรากฏในสื่อมานุษยวิทยาทศนา

อย่างไรก็ดี การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลมานุษยวิทยาทศนาในครั้งนี้ พบข้อจำกัดในการกำหนดประเด็นในการเก็บรวบรวมข้อมูล จากการลงภาคสนามครั้งแรกนั้น ผู้วิจัยตั้งประเด็นเริ่มแรกจากสถานการณ์ความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรไม้ในป่า ซึ่งเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงการสร้างเรือน แต่ข้อมูลดังกล่าวเป็นเรื่องที่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลไม่สะดวกใจที่จะเปิดเผยข้อมูล ทำให้ต้องเปลี่ยนวิธีการดำเนินเรื่อง เป็นการเล่าเรื่องราวความเปลี่ยนแปลงในเรื่องโครงสร้างเรือนและความสัมพันธ์ของคนกับเรือน รวมทั้งยังพบข้อจำกัดการได้รับความยินยอมในการบันทึกภาพเคลื่อนไหวและเสียงซึ่งอาจทำให้ผู้ให้ข้อมูลได้รับความเสี่ยงทางด้านจิตใจและอาชีพ ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาหาเนื้อหาส่วนนี้ออกไป

สรุปและอภิปรายผล

ผลการศึกษาด้วยวิธีการจัดทำสื่อมานุษยวิทยาทศนา สะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างคู่ขนานกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและปัจจัยรอบด้าน โดยเป็นไปอย่างประนีประนอมกับระบบความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวปกากะญอ สื่อสามารถสร้างหลักฐานภาพเคลื่อนไหวเพื่อใช้วิเคราะห์ข้อมูลทางวัฒนธรรมได้ อย่างไรก็ดี หลังจากการเผยแพร่สื่อในปี พ.ศ. 2562 ในสนามวิจัยและต่อผู้ทรงคุณวุฒิ พบข้อสังเกต คือ การเผยแพร่สื่อในสนามวิจัยกับเจ้าของวัฒนธรรมก่อให้เกิดบทสนทนาเชิงความ ต้องการสร้างความรู้เพิ่มเติมด้วยความสนใจและต้องการนำไปใช้เพื่อการศึกษาในสถานศึกษาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากสื่อบันทึกข้อมูลข้อเท็จจริงของชุมชนและสามารถเผยแพร่ซ้ำได้ไม่จำกัดจำนวนครั้ง ในขณะที่กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะว่าสื่อที่มีระยะเวลา 15 นาที อาจต้องให้ภาพภูมิหลังของพื้นที่และกลุ่มคนที่มากขึ้น หากเผยแพร่กับกลุ่มคนซึ่งไม่ได้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจบริบทของชุมชน ทั้งนี้ ยังควรเผยแพร่

ร่วมกับการจัดกิจกรรมทางวิชาการในรูปแบบอื่นร่วมด้วย เช่น การเสวนาเชิงวิชาการ การจัดนิทรรศการ ที่ส่งเสริมความเข้าใจอย่างลุ่มลึก

จากปฏิกริยาและบทสนทนาจากการเผยแพร่สื่อมานุษยวิทยาทัศนาทั้ง 2 กลุ่มผู้เข้าชม สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากการตั้งคำถามการวิจัยเพื่อการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเปลี่ยนแปลงด้านสถาปัตยกรรมและผู้คนแล้ว สิ่งที่สำคัญคือต้องตั้งคำถามกับกลุ่มเป้าหมายในการเผยแพร่สื่อด้วยเช่นกัน ท้ายที่สุด แม้ว่าภาพเคลื่อนไหวจะประกอบด้วยหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม บรรยากาศ และประสบการณ์จากเจ้าของวัฒนธรรม แต่ข้อมูลดังกล่าวยังควรต้องใช้วิธีการศึกษาทางสถาปัตยกรรม เทคโนโลยีและสารสนเทศ และประวัติศาสตร์ร่วมด้วยเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงประจักษ์ทางด้านระยะเวลาและโครงสร้างสถาปัตยกรรม ดังเช่นวิธีการศึกษาของมริชฎา สมใจมาก และเชาวลิต สัยเจริญ (2562) ทั้งยังอาจพัฒนาไปเป็นชุดโครงการวิจัยทางด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและภูมิทัศน์วัฒนธรรม

อภิปรายผล

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงสถาปัตยกรรมด้วยวิธีการมานุษยวิทยาทัศนาเป็นกระบวนการศึกษาที่ต้องใช้ทั้งระยะเวลาในการเฝ้าติดตามเก็บข้อมูลอย่างเป็นธรรมชาติ การกำหนดประเด็นเรื่องที่คมชัด และการใช้ทักษะการเก็บข้อมูลทางด้านสื่อ อีกทั้งยังเป็นวิธีการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่ต้องได้รับความยินยอมในการสื่อสารข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากข้อมูลที่ถูกบันทึกปรากฏทั้งภาพและเสียงที่นำไปสู่การระบุตัวตนของผู้ให้ข้อมูลได้อย่างไรก็ดี หลักฐานจากการบันทึกภาพเคลื่อนไหวเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เป็นข้อเท็จจริง นำมาสู่การใช้ตรวจสอบความถูกต้อง ติความ และวิเคราะห์ห้วงศรัทธาความรู้ได้ตามระเบียบวิธีวิจัย อย่างไรก็ตาม การศึกษาค้นคว้านี้ มีข้อจำกัดทางด้านระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่น้อยกว่า 12 เดือนตามกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทำให้ไม่สามารถเก็บข้อมูลเหตุการณ์สำคัญที่สามารถนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมได้อย่างครบถ้วน ซึ่งหากมีการเฝ้ามองและสังเกตการณ์ (Observation Cinema) ที่มากยิ่งขึ้นตามสถานการณ์จริงที่ดำเนินไป อาจทำให้เค้าโครงเรื่องและผลการศึกษาเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน แม้ว่าผู้วิจัยจะกำหนดการเก็บรวบรวมข้อมูลตามแนวทางการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นวัตถุวิสัย (Objective Recording) ของศุภกร ชูทรงเดช และคณะ (2556) แต่กลับพบว่า เป็นวิธีการที่ไม่สามารถแยกจากกันได้อย่างชัดเจนกับวิธีการสร้างภาพยนตร์ที่มีการเขียนบท (Scripted Filming) ซึ่งเป็นรูปแบบที่นักวิจัยต้องลงไปในภาคสนามเพื่อคัดเลือกภาพหรือเหตุการณ์ที่ต้องการศึกษา นอกจากนี้ ทั้งสองลักษณะวิธียังไม่อาจนำเสนอความจริงได้ทั้งหมด “กล้องถ่ายภาพ” เป็นเครื่องมือที่ฉายภาพข้อเท็จจริงที่ถูกคัดสรรแล้วทั้งนั้น เนื่องจากสิ่งที่ถูกบันทึกจะกลายเป็นหลักฐานที่อาจนำมาสู่ความเสียหายต่อผู้ให้ข้อมูล ซึ่งตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ต้องพิจารณาในเรื่องดังกล่าวอย่างเคร่งครัด ในการเผยแพร่สื่อจึงต้องใช้ความระมัดระวังและต้องขอรับความยินยอมหรือหลีกเลี่ยงโดยเผยแพร่เฉพาะเอกสารรายงานผลการวิจัยที่สังเคราะห์ข้อมูลแล้วเท่านั้น

เมื่อวิเคราะห์ผลการศึกษาตามแนวคิดเรื่องพลวัตวัฒนธรรมร่วมกับเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่ภาคเหนือและภาคกลางตอนบน พบความน่าสนใจในการดำรงอัตลักษณ์ด้วยการยึดโยงความเชื่อร่วมกันในงานของสุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์ (2561) ที่อธิบายมรดกทางวัฒนธรรมและเขตสังคัม-วัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกากะญอฤๅษีคนต้นทะเล บ้านมอทะ-หม่องกะวี

ตำบลแม่จัน อำเภอดงหลวง จังหวัดตาก โดยพบว่า มรดกทางวัฒนธรรมชุมชนสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีอสิหรือองค์ฤๅษี ซึ่งเป็นผู้นำสูงสุดทางจิตวิญญาณ และสัมพันธ์กับทรัพยากรการเกษตรของชุมชน ทั้งนี้ ยังมีงานของนฤมล ลกะวงศ์ และอนุรักษ์ ปัญญานูวัฒน์ (2557) ที่ศึกษากระบวนการจัดการเพื่อรักษาอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอบ้านหนองมนหา อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่ โดยพบว่าปัจจัยสำคัญในการรักษาอัตลักษณ์คือระบบการปกครองและโครงการสร้างความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น การศึกษาทั้ง 2 ฉบับนั้น เมื่อนำมาพิจารณาในมิติด้านสถาปัตยกรรมประเภทเรือนพื้นถิ่นซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในลักษณะหนึ่งภายใต้บริบทพื้นที่ชุมชนปกากะญอบ้านแม่ชะปูเปียง ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีความสอดคล้องกัน โดยการธำรงความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งเกิดจากการทั้งปัจจัยระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โครงสร้างทางสังคม การจัดการทรัพยากรชุมชน และระบบการศึกษาเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับอัศวพงศ์ อนุพันธ์พงศ์ (2550) ซึ่งศึกษาด้วยการสำรวจภาคสนามทางด้านสถาปัตยกรรม โดยพบว่าค่านิยมตามยุคสมัยจากการเลียนแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมของคนที่อาศัยในพื้นที่ราบและในเขตเมือง ความเชื่อ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาชีพ และความสะดวกทางการคมนาคมในการขนย้ายวัสดุก่อสร้าง ล้วนเป็นปัจจัยต่อพลวัตของเรือนพื้นถิ่น อีกทั้ง ปัจจัยจากการเข้ามาของการปกครองและการจัดการตามระบบของรัฐนำมาสู่การปรับตัว เลือกรับ ปรับเปลี่ยน และผสมผสานระบบสังคมและวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชนเข้ากับวิถีเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การศึกษาด้วยกระบวนการผลิตสื่อมานุษยวิทยาทัศนาศวระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งในเรื่องจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ เนื่องจากมีการเผยแพร่ข้อมูลที่อาจนำไปสู่การระบุตัวตนของผู้ให้ข้อมูล การพิจารณาเผยแพร่สื่ออย่างเป็นสาธารณะต้องคำนึงถึงประโยชน์ทางด้านวิชาการและผลกระทบต่อกลุ่มผู้ให้ข้อมูล
2. ควรมีการเผยแพร่องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการผลิตสื่อมานุษยวิทยาในระดับท้องถิ่น เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในมิติการจัดการวัฒนธรรมของชุมชนและการบริหารงานปกครองส่วนท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งต่อไปควรใช้วิธีการศึกษาทางสถาปัตยกรรม เทคโนโลยีและสื่อสารสนเทศ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ ร่วมด้วยเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงประจักษ์ทางด้านระยะเวลาและโครงสร้างสถาปัตยกรรม อีกทั้ง ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมประเภทเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลวัตและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการคงอยู่และความเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมที่ชัดเจนมากขึ้น หรือพัฒนาเป็นชุดโครงการวิจัยที่มีการบูรณาการข้ามศาสตร์รอบด้าน

เอกสารอ้างอิง

- ธนิศร์ เสถียรนาม, และนพดล ตั้งสกุล. (2559). สถานภาพผลงานวิชาการการศึกษาเรือนพื้นถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. *วารสารวิชาการสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจฉัย*, 15(1), 59-75.
- นฤมล ละครวงศ์, และอนุรักษ ปัญญานุวัฒน์. (2557). กระบวนการจัดการเพื่อรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอบ้านหนองมนหา อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ*, 10(2), 44-55.
- พงศ์ชวน อุดหนุนสมบัติ, และเทิดศักดิ์ เตชะกิจจกร. (2561). กระบวนการก่อสร้างเรือนปกากะญอแบบดั้งเดิมกรณีศึกษาโครงการบ้านวัฒนธรรมบ้านโป่งลึก-บางกลอย อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิสุทธิลักษณ์ บุญโต (บ.ก.). (2562). ปกากะญอ ณ วาเปือโซ่: เรื่องราวผู้คนและชุมชนบ้านแม่ชะบู่เปียง อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: ทริโอ แอดเวอร์ไทซิง แอนด์ มีเดีย.
- มริษฎา สมใจมาก, และเขาวลิต สัยเจริญ. (2562). พลวัตเรือนพื้นถิ่นของชาวกะเหรี่ยงปกากะญอในพื้นที่ต้นน้ำแม่แจ่มอำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจฉัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 18(2), 1-19.
- วรมะ ยอดบุน. (2548). อัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว: ศึกษากรณีหมู่บ้านรวมมิตร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, และลลิตา จรัสกร. (2561). พลวัตสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นลาหู่ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย. *เจ-ดี: วารสารวิชาการ การออกแบบสถาปัตยกรรม*, 5(1), 45-59.
- ศุภกร ชูทรงเดช, ทรงศักดิ์ ปัญญา, จตุพร ปิยสุรประทีป, วรณธวัช พูนพาณิชย์, เสาวลักษณ์ เขียนนอก, วัชรินทร์ มณีวงษ์, จุฑามาส เรืองยศจันทนา. (2556). เล่าเรื่องผ่านสายตาคนท้องถิ่น คู่มือประกอบการสร้างสื่อสารคดีเชิงมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ. (2562). *คลังข้อมูลงานวิจัยไทย*. สืบค้น 2 พฤษภาคม 2565, จาก <http://researchgateway.in.th/search/index>
- สุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์. (2561). รูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ ชุมชนปกากะญอฤๅษีคนต้นทะเลบ้านมอทะ-หม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก. *วารสารวิจิตรศิลป์*, 9(1), 195-257.
- อัศรพงศ์ อนุพันธ์พงศ์. (2550). บ้านเรือนชาวเขากระเหรี่ยงปกากะญอ: ความยั่งยืนและการปรับตัวภายใต้วิวัฒนาการวัฒนธรรมไร่มุขมวน (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อาณาจักร หลักชัย, และวีระ อินพันทัง. (2560). การแปรเปลี่ยนของสถาปัตยกรรมเรือนอยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับปัจจัยด้านเศรษฐกิจ: กรณีศึกษากำแพงบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ. *วารสารดำรงวิชาการ*, 16(2), 86-114.
- Guindi, F. E. (2015). Chapter 13: Visual Anthropology. In Bernard, H. R. and Gravlee, C. C. (eds) *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (2nd Ed.). Washington D.C.: Rowman & Littlefield.

- Paula, R. F., & Cóiás, V. (2015). Practices resulting from seismic performance improvement on heritage intervention. In *Seismic Retrofitting: Learning from Vernacular Architecture* (pp. 23-28). CRC Press. <https://doi.org/10.1201/b18856-4>
- Schäuble, M. (2018). Visual anthropology. *The International Encyclopedia of Anthropology*, 1-21. <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea1969>